

KYZİKOS, HELLESPONTUS'DA BİR EYALET MERKEZİ

Nurettin KOÇHAN

Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Arkeoloji Bölümü

nkochan@atauni.edu.tr

Öz

Kyzikos antik kenti, Balıkesir İli Erdek İlçesi sınırları içinde, antik dönemde Arktonnesos (Ayı Adası) olarak anılan günümüz Kapıdağı Yarımadası'nın anakara ile birleştiği kıstağın güney ucuna yakın kısımda yer almaktadır.

Kapıdağı'nın ilk önceleri ada, MS 2. yüzyıl ortalarından sonra anakara ile birleşerek Doğu Roma döneminde yarımada haline geldiğini kabul edebiliriz. Kyzikos'a en erken yerleşen Dolionlar, Aeol saldırıları sonucu Thessalia'dan göç etmiş. Ancak tarihi MÖ 756 da Miletos'un kolonize etmesi ile başlatılır. MÖ 546 da Lydia krallığı Persler tarafından yıkılınca bölge, Persler'in eline geçmiş. Büyük İskender, Persler'e karşı direnen Kyzikos'a idari açıdan serbesti tanır.

Kent MS 10.11.117 yılında meydana gelen deprem ile tahrip olmuş. MS 124 yılında Anadolu gezisine çıkan İmparator Hadrian Kyzikos'a geldiğinde, kentin onarılmasına ve Jupiter (Zeus) tapınağının inşasına yardım etmiş. Halk da tapınağı Hadrian'a adanmış ve inşasına başlanmış. Böylece Anadolu'da Pergamon ve Smyrna'dan sonra İmparator tapınağı yapan kent Kyzikos olmuş.

Anadolu'daki üç örnekten biri olan Amfiteatr, dıştan dışa 155 x 180 m ölçülerinde elips şeklindedir. Doğu ve batı yöndeki oturma basamakları toprağa, dere yatağından dolayı güney ve kuzey yönlerdeki ise güçlü ayakların taşıdığı tonozlar üzerine oturtulmuştu.

Hellenistik özellikler gösteren tiyatronun kaveası 145 m, orkestrası 55 m çapındadır. Kyzikos antik kentinde iki agora da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kyzikos, Dolion, Amfiteatr, Tiyatro, Agora.

Cyzicus, the Center of a State in Hellespontus

Abstract

The ancient city of Cyzicus, within the boundaries of the province of Balıkesir's Erdek district, is situated in the isthmus of the peninsula's near the southern tip of Arktonnesos (Bear Island) pertained to as the mainland in ancient times, which is called Kapıdağı today.

It is understood that Kapıdağı was at first an island, and then it became a peninsula when Cyzicus's region combined with the mainland in AD 2 in Eastern Roman period. The earliest settlers of Cyzicus were Dolions. They migrated because of endless attacks of Eols from Thessalia. The history of Cyzicus began in 756 B.C. by Miletos when they colonized the region.

Cyzicus was destroyed by an earthquake in 10.11.117 AD. when the Emperor Hadrian went on a trip for Anatolia in AD 124. When Hadrian came to Cyzicus, he helped to repair the Temple of Zeus (Jupiter). Cyzicus's people were dedicated to this temple for Emperor Hadrian and began to rebuild this temple. Thus, Cyzicus became one of the cities that built a temple of Emperor after Pergamon and Smyrna in Anatolia.

The Amphitheatre is one of three examples in Anatolia, the Amphitheatre is elliptical and it's measuring are 155 x 180 m from outside to outside. East and west sides of the seats in the soil, north and south seats were based on a strong foot's vaults in the stream bed. Cavea of the theater shows Hellenistic special features and it's diameter is 145 m, it's diameter of orchestra is 55 m. Ancient Cyzicus has been identified with two agoras by researchers.

Keywords: Cyzicus, Dolion, Amphitheater, Theater, Agora.

Kyzikos antik kenti, Balıkesir İli Erdek İlçesi sınırları içinde, antik dönemde Arktonnesos (Strabon, 1987, XII: 8, 11) (Ayı Adası) olarak anılan günümüz Kapıdağı Yarımadası'nın anakara ile birleştiği kıstağın güney ucuna yakın kısımda, Erdek'ten 9 km. doğuda yer almaktadır (Foto. 1). 2006 yılından beri Kültür ve Turizm Bakanlığı, Erdek Belediyesi ve Atatürk Üniversitesi'nin katkıları ile kazı çalışmaları yürütülen ve antik seyyahların adından söz ettiği kent hakkındaki ilk bilgileri, kent yapılarının bazılarının henüz ayakta olduğu 1431 ve 1444 yıllarında kenti gezen Anconalı

Cyriacus'un yazdıklarından (Philippson 1910) edinmemize karşın yeterli değildir. Daha sonra da birçok seyyah ve araştırmacı kenti gezerek, yapılar hakkında bilgi vermiştir.

Dördüncü zaman sonunda kıyıya yakın ada görünümünde (Ardel-İnandık, 1957: 65; Erol, 1991: 13 vd.; Ertin, 1994: 285 vd.) olduğu kabul edilen Kapıdağı'nı anakara ile birleştiren berzahın ne zaman oluştuğu kesin olarak belirlenememiştir. MÖ 6-4. yüzyıllar arasında yaşamış olan Skylax (Skylax, 68, 98; Hasluck, 1910, 2 Dn. 6; Ertüzün, 1964: 2; Yaylalı, 1988: 12; Cürebal ve di. 1998: 14), MÖ 4. yüzyılda yaşamış olan Diodorus (Yaylalı, 1988: 12) ve MÖ 1.yüzyılda yaşamış olan Ponponius Mella (Mella, I. 19) ile Byzantionlu Aristophanes (Hasluck, 1910: 3; Ertüzün, 1964: 2) Kyzikos'un yarımada üzerinde yer aldığını belirtir. Sextus Propertius de kanaldan bahsettiğine göre yarımada olarak kabul etmektedir (S.Propertius, III. 22; Ertüzün, 1964: 2). Ancak MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Apollonius Rhodius (Apollonius, 1921: 936), MÖ 1.yüzyılda yaşamış olan Strabon (Strabon, 1987, II. 546, 203), Lampsakos'lu Anaksimenes (Strabon, 1987. XIV. 635) ve Plinius burayı ada olarak tanımlarlar (Plinius, V. 142). MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Ovidius ise Propontis'in ağızlarının birleştiğini, önce ada olduğunu, şimdi yarım adaya dönüştüğünü belirtir (Ovidius, IX. 29). MS 1. yüzyıl ortalarından sonra yaşayan Frontinus ada (Hasluck, 1910:3) ve MS 2. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Aristides ise bize, köprüler ve setler kaldırıldığında Kyzikos'un ada üzerinde yer almış olacağını bildirir (Hasluck, 1910: 3; Ertüzün, 1964: 3; Yaylalı, 1988: 12). Kentin güneyinde bugün berzahın içinde yeralan Panormos limanı, Roma döneminde bile kullanıldığından Strabon, Plinius, Frontinus ve Aristides Kapıdağı'nı ada olarak kabul etmişlerdir. Çünkü Aristeides MS 167 de Hadrian Agorası'nda yaptığı konuşmada kentin hem ada, hem de yarımada da yer aldığını bildirdiğine (Aristides, I.386; Ertüzün, 1964:3) göre Kapıdağı'nın ilk önceleri ada, MS 2. yüzyıl ortalarından sonra anakara ile birleşerek Doğu Roma döneminde yarımada haline geldiğini kabul edebiliriz (Koçhan , 2011: 13 vd.). Antik döneme ait mitolojik anlatımlar bazen kent isimleri ve olayın geçtiği yer hakkında bilgi verirler. Argonautlar mitosunda da Kyzikos ayrı bir öneme sahiptir (Koçhan, 2004: 423-426). Argonautlar mitosunun araştırmacıların çoğu tarafından kabul edileni Apollonius Rhodios'un anlatımıdır. Aynı konu Valerius Flaccus ve diğer antik yazarlar

tarafından değişik Őekillerde anlatılmıştır (Hasluck, 1910: 160 vd.; Graves, 1955: 226 vd.; Ertüzün, 1964:13; Koçhan, 2011: 18 vd.). Bu anlatımların ortak noktası Kral Kyzikos'un yanlışlıkla öldürülmesi ve ona bir tümülüsün yapılmış olmasıdır. Olasılıkla MÖ 5. yüzyıldan önceki bir tarihte meydana gelmiş olan bu mitolojik anlatımda Kyzikos'un limanları ve topografyasından bahsedilmektedir (Apollonius 1921; Koçhan, 2004: 423 vd.; Koçhan, 2011:18 vd.).

Ancak Argonautlar mitindeki Kral Kyzikos ve halkının kim olduğu konusu da tartışmalıdır. Genel kanı Kyzikos'a en erken yerleşen halkın Aeol saldırıları sonucu Thessalia'dan göç etmek zorunda kalan Dolionlar olduğu yönündedir (Strabon, 1987, XIV. 235; Ruge I, 229; Hasluck, 1910: 145; Ertüzün, 1964: 6; Koçhan, 2011: 22 vd.). Çünkü genelde araştırmacılar tarafından Kral Kyzikos, Dolion kralı olarak anılmaktadır (Hasluck 1910: 158; Ertüzün, 1964: 7; Erhat, 1972: 241;Koçhan, 2011: 22 vd.). Strabon, Aisepos Çayı'ndan Rhyndakos Çayı ve Daskylitis Gölü'ne kadar uzanan bölge halkının "Dolionlar" olduğunu bildirir (Strabon, 1987, XII. 575, XII. 564, XIII. 586; Texier, 2002: 235 vd.). Bu da Kyzikos halkının da Dolionlar olduğunu doğruluyor. Ancak Dolionlar'ın Kyzikos'a hangi tarihte geldikleri tam olarak belirlenemediğinden, Kyzikos tarihi Miletos kolonisi olmasıyla başlatılır. Strabon, Lampsakos'lu Anaksimenes'den aktararak, Kyzikos'u Miletoslular'ın kolonize ettiğini aktarır (Strabon ,1987, XIV. 635). Eusebios'un kroniğinde de Miletos'un ilkin MÖ 756, ikinci olarak MÖ 679 da Kyzikos'u kolonize ettiği belirtilmektedir (Eusebios, 81-87; Plinius, V. 142).

Lydia'nın son Mermnad Kralı Kroisos (MÖ 560-546) döneminde sınırları oldukça genişlemiş, Kyzikos dâhil bu bölgedeki kentler Lydia Kralı Kroisos'a (MÖ 561–546) vergi vermek zorunda kalmışlardır. MÖ 546 da Persler'in Lydia krallığını yıkmaları üzerine onların egemenliğindeki topraklar ve sömürgeci Miletos idaresindeki bölge, Persler'in lehine el değiştirmiş oldu (Koçhan, 2011: 25). Bu galibiyet sonrası topraklar Persler tarafından iki satraplığa bölündü. Güneydeki satraplığın başkenti Sardes, kuzeydekinin ise Daskyleion idi (Stewig, 1970: 32). Daskyleion satrabı Mitrobates kısa zamanda topraklarını genişletti ve Kyzikos da Daskyleion'a bağlandı. Herodotos'un bildirdiğine göre MÖ 513 de Kyzikos'ta Aristagoras adlı bir tyran hüküm sürmüştür (Herodotos, 1973, IV. 138).

Lade Savaşı sonrası MÖ 493 de Persler'in müttefiki Fenikeliler, isyan eden İonialılar'a yardım eden Mysia kentlerinden Prokonnesos ve Artake'yi yakıp yıkmaları üzerine, Kyzikoslular aynı durumun kendi başlarına da geleceğinden korktuğundan Daskyleion satrapı Megabazos ve oğlu Oibares'e giderek Pers yönetimini kabul ettiklerini bildirmişlerdir (Herodotos, 1973, VI. 33).

MÖ 478 de Attik-Delos Deniz Birliği'ne katılarak 9 talent vergi vermeyi kabul eden Kyzikos'da barış ortamı ancak MÖ 411 yılına kadar korunabildi (Hasluck, 1910: 165; Cremer, 1991: 9; Tekin, 1992: 88). MÖ 411 de Thrasylos ile Thrasybulos'un komuta ettiği Atina donanmasının Mindaros yönetimindeki Sparta donanmasını Kynossema'da yenmesi (Thukydides, 1976, VIII. 54 vd.; Hasluck, 1910: 166; Ertüzün, 1964: 22; Bengtson, 1969: 248) ile Atinalılar'a Hellespontos yolu açıldı ve 86 gemiden oluşan bir deniz gücüne ulaşıldı (Ksenophon, 1999, I.I, 11; Gezgin, 1997: 74). Persler'in Daskyleion satrapı Pharnabazos ile Mindaros'un Kyzikos'da olduklarını öğrenince Kyzikos'a gelen Alkibiades yönetimindeki donanma, limanın dışında -Alkibiades'in geliş yönü dikkate alınca bu Hytos limanı olmalı - manevra yapan 60 gemi ile liman arasında kaldı. Zor durumda kalan Alkibiades 20 gemilik kuvvetle karaya çıkarak kendisi gibi karaya çıkmış olan Mindaros ile savaştı ve Mindaros öldürüldü. Spartalıların ve Daskyleion satrapı Pharnabazos'un yenilerek kaçtığını (MÖ 410) gören Kyzikoslular, direnmeden kentin kapılarını Atinalılara açmalarına rağmen Alkibiades, Kyzikoslulardan ağır vergiler aldı ve burada 20 gün kaldıktan sonra Prokonnesos'a döndü (Diodoros, XIII. 49, 4; Ksenophon, 1999, I.I, 20; Hasluck, 1910: 167; Ertüzün, 1964: 23; Bengtson, 1969: 248; Mansel, 1971: 335; Tekin, 2001: 88).

MÖ 387 de Spartalı devlet adamı Antalkidas'ın çabaları ile Yunanlılarla Persler arasında Kyzikos'u Pers yönetiminde bırakan Antalkidas barış anlaşması imzalandı (Hasluck, 1910: 168). MÖ 364 yılında Kyzikos, Atina donanmasının amirali Timotheos'un da yardımıyla, Daskyleion satrapı Ariobarzanes'e isyan ederek bağımsızlığını ilan etti (Hasluck, 1910: 168; Ertüzün, 1964: 25; Schaehermeyr, 1973:81 vd.; Yaylalı, 1988: 13). Bu başarı üzerine Kyzikos, II. Attik-Delos Deniz Birliği'ne girdi, ancak bir yıl sonra bu birlikten ayrıldı. Bundan sonra Kyzikos, Asya'da önemli ticaret merkezi oldu. MÖ 362 de ise Kyzikos, Artake'yi (Erdek) ve Prokonnesos'u (Marmara

adası) ele geçirdi (Marquart 1836: 72; Hasluck, 1910: 169; Ertüzün, 1964: 26). Gücünü büyük ölçüde komşu kentlere kabul ettiren Kyzikos'un bu başarısı ve stratejik önemi Persler'in burayı kuşatmalarına neden oldu. Büyük İskender'in Asya seferi için hazırlandığını duyan Pers Kralı III. Dareios, ona karşı koyabilmek için Hellespontos'u elinde tutmak, bunun için de stratejik önemi nedeniyle Kyzikos'u ele geçirmek zorunda olduğuna inanıyordu (Koçhan, 2011). Bu amaçla MÖ 335 de Rhodoslu Memnon'u 500 ücretli askerle Kyzikos'u fethetmeye gönderdi (Diodoros, XVII. 7; Hasluck, 1910: 172; Ertüzün, 1964: 27; Cremer, 1991: 99). Kentin güneyindeki, olasılıkla Tharkia kapısına kadar gelen Memnon'un askerleri, Kyzikos'un karşı koyması üzerine geri çekilmek zorunda kaldı (Hasluck, 1910: 172; Ertüzün, 1964: 27; Özsait, 1982: 335; Yaylalı, 1988: 13).

Makedonyalı Büyük İskender MÖ 334 de Granikos'da (Biga Çayı) satraplar yönetimindeki Pers ordusunu yenmesi üzerine Anadolu'nun kuzeybatısındaki liman kentlerini ele geçirmiş oldu (Koçhan, 2011: 31). Böylece Batı Anadolu'daki yaklaşık 200 yıllık Pers egemenliği sona erdi. Büyük İskender, Persler'e karşı direnen Kyzikos'a idari açıdan serbesti tanıdı (Hasluck, 1910: 172; Ertüzün, 1964: 27).

Büyük İskender'in MÖ 323 yılında Babil'de ölmesi üzerine, MÖ 321 de Orontes (Asi) nehri üzerindeki Triparadeisos'da satraplıkların yöneticileri yeniden belirlendi ve Küçük Frygia, Triparadisus ile Archidaios yönetimine verildi, daha sonra Archidaios tek başına yönetimi sürdürmüştür (Hasluck, 1910: 172; Ertüzün, 1964: 28; Akşit, 1971: 21). Archidaios bölgeyi kontrol edebilmek için Hellespontos'u kontrol eden Kyzikos'u ele geçirmek zorunda olduğunu bildiği için bunu kente maddi yardımda bulunarak sağlamak istemesine karşın başarısız olunca 10.000 ücretli yaya, 1000 Makedonyalı süvari, 500 Persli okçu 800 atlı asker ve ağır silahlarla kenti kuşattı (Diodoros, XVIII, 51; Hasluck, 1910: 173; Rostovtzeff, 1953: 590; Ertüzün, 1964: 28; Yaylalı, 1988: 13). Kyzikos'un kontrolünde olan denizi hesaba katmayan Arkhidaios'un kente yaptığı saldırı başarısız oldu ve geri çekildi (Hasluck, 1910: 173; Ertüzün, 1964: 28).

Philetairos'un MÖ 280-275 yılları arasında yaptığı yardımlarla Kyzikos ile Pergamon arasında başlayan dostluk ilişkileri I. Attalos'un (MÖ 241-197) Kyzikoslu Apollonis ile evlenmesi üzerine daha da güçlendi (Hasluck, 1910: 175; Ertüzün, 1964: 30; Yaylalı, 1988: 13; Malay, 1992: 36,

157). Kyzikos bu dönemde donanma yönünden öylesine güçlendi ki, II. Eumenes'in Bithynia Kralı II. Prusias'a karşı kazandığı savaşta kullandığı 80 gemiden 20 tanesi Kyzikos'a ait idi (Ertüzün, 1964: 30;Yaylalı, 1988:13; Malay, 1992: 64).

VI. Mithridates Eupator MÖ 73'de 400 gemi, 300.000 kişilik ordusu ile Roma kalesi konumundaki Kyzikos'u kuşattı (Tacitus, 1896, IV. 36; Strabon, 1987, XII. 576; Hasluck, 1910: 179; Ertüzün, 1964: 31; Atlan, 1970: 143; Özsait, 1982: 64; Yaylalı, 1988: 13; Arslan, 2000: 143). Romalı L. Licinius Lucullus da kenti kuşatmış olan Pontus ordusunu kuşattı. Ordusunun yiyeceğinin azaldığını, salgın hastalıkların başladığını gören VI. Mithridates, komutanlarının tavsiyesine uyarak geri çekildi. Kyzikoslular kendilerine yardıma gelen L. Licinius Lucullus'u kurtarıcı olarak karşılayarak onun adına oyunlar düzenlediler (Texier, 2002: 194; Hasluck, 1910: 181; Ertüzün, 1964: 34). Roma, Kyzikos'un bu sadakati ve kahramanlığı üzerine kentin özgürlüğünü kabul ettiği gibi çevresindeki birçok yeri de bu kente bağladı (Strabon, 1987, XII. 576; Hasluck, 1910: 181; Ertüzün, 196: 35; Yaylalı, 1988: 13; Cremer, 1991: 9; Erdemir, 2004: 173).

İmparator Augustus önceleri Brutus ve Casius'a, daha sonra Antonius'a kapılarını açmış olmaları nedeniyle MÖ 20 de Kyzikos'a verilen ayrıcalıkları geri alarak bağımsızlığına son verdi (Hasluck, 1910: 183; Ertüzün, 1964: 36; Özsait, 1982a: 384; Yaylalı, 1988: 13; Cremer, 1991: 9; Erdemir, 2004: 172). Bunun asıl nedeni ise stratejik açıdan önemli olan Kyzikos'un ticaret yolu ile zenginleşmesi ve bölge kentleri arasında edindiği önderlik niteliğini ortadan kaldırmaktı (Koçhan, 2011:36). Ancak MÖ 17'de Kırım yarımadasındaki ayaklanmayı bastırmak için Sinope'ye gönderilen Agrippa Kyzikos'da iyi karşılanınca kentin ayrıcalıkları ve bağımsızlığı geri verildi. Bu nedenle halk da Augustus adına tapınak inşa etmeye başladı (Hasluck, 1910: 184; Ertüzün, 1964: 36; Yaylalı, 1988: 13; Cremer, 1991: 9). Ancak MS 24 yılında İmparator Tiberius, Augustus Tapınağı'nın tamamlanmadığı, törenlerin yapılmadığı ve vatandaşlarına kötü davranıldığı gerekçesi ile bu ayrıcalıkları geri aldı (Hasluck, 1910: 184; Ertüzün, 1964: 37; Yaylalı, 1988: 13; Price, 2004: 127, 153). MS 37 yılında Tiberius'un ölümü sonrasında hakları geri verildi ve onarım faaliyetlerine de yardım edildi (Hasluck, 1910: 184; Ertüzün 1964: 37; Yaylalı, 1988: 13).

İmparator Galigula'dan (MS 37-41) İmparator Hadrian (MS 117-138) dönemine kadar Kyzikos tarihi hakkındaki bilgiler yeterli değildir. Ancak bu dönemde kentin refah düzeyinin yükseldiği söylenebilir. Kyzikos, MS 10.11.117 de meydana gelen 7 şiddetindeki depremle büyük ölçüde tahrip oldu (Soysal ve di. 1981, 31). MS 124 de Asya gezisine çıkmış olan İmparator Hadrian Kyzikos'a gelir (Hasluck, 1910: 187; Ertüzün, 1964: 38; Yaylalı, 1988: 14; Schulz – Winter, 1990: 35). İmparatorun maddi destekleriyle kentlerini onaran halk ünlü Zeus Tapınağını da inşa ederek İmparator Hadrian'a "Soteri kai Ktiste" olarak adayınca, İmparator da kente "Neokoria" unvanını vererek ayrıcalıklar tanımış ve bu ibare aynı tarihte basılan Kyzikos sikkelerinde de yer almıştır (Hasluck, 1910: 187; Ertüzün, 1964: 38; Anabolu, 1972: 167). Bunun üzerine diğer bazı kentlerde olduğu gibi Kyzikos'ta da "Hadrian Olimpiyatları" düzenlenmiştir (Sokrates, III. 23 de bu olymپیatlara değinir).

İmparator Septimus Severus ile Pescenius Niger arasında MS 194 deki savaşı Kyzikos'un desteklediği Septimus Severus kazanmış ve bir süre Kyzikos'ta kalmıştır (Akşit, 1970: 38; Çubuk, 2006: 9). İmparator M. Aurelius Quintillus'un MS 270 de Kyzikos'da sikke bastırması (Akşit, 1970: 163, 164; Anabolu, 1972: 167) kente verilen önemi vurgulamaktadır. MS 297 de İmparator Diokletianus, İmparatorluğun vilayet teşkilatlarında düzenlemeler yapınca Kyzikos, Troas ve Küçük Frygia'nın bir bölümü ile 33 kenti içine alan Hellespontos Eyaleti'nin merkezi oldu (Texier, 2002: 291; Hasluck, 1910: 192; Ertüzün, 1964: 40 vd; Yaylalı, 1988: 14).

MS 325 İznik konsülüne Kyzikoslu Theonos gönderilmiş, MS 376 da ise Arianus tarafından Kyzikos'da bir konsül toplanmıştır. İmparator Iustinianus döneminde (MS 543) meydana gelen 9 şiddetindeki deprem sonrasında halk büyük ölçüde kenti terk etmiştir.

Tarihi açıdan böylesine önemli olaylar yaşayan ve Antik Dindymos dağının güney eteğine kurulmuş olan, tarih boyunca gösterdiği büyük gelişmeyi de bu dağından aldığı güçle gerçekleştirmiş gibi görünen Kyzikos, antik dönemde üzüm bağları ve zeytin ağaçları nedeniyle şarap ve zeytinyağı ticareti açısından her zaman bölgenin önemli kentlerden biri olmuştur (Atheneus XV. 38, 688; Plinius, XIII. 5; Pausanias, IV. 35, 8; Philippson 1910, 48, 52; Magie, 1950: 44).

İnsanlık tarihine yön veren kentlerin bazıları bu gücü kurulmuş olduğu coğrafi konumdan alırken, bazıları da bunu kentte yaşayanlar ile yönetenlerin bilgi ve becerilerine borçludur. Kyzikos, bu gücünü coğrafi konumu ve kurduğu ekonomik sistemle doruk noktaya ulaştırmıştır. Kyzikos'un konumu nedeniyle hem Çanakkale boğazını, hem de Marmara denizini kontrol edebilmesi belirli bir ekonomik güç edinmesini sağlamıştır. Bu gücü yansıtan en önemli öge ise üzerinde "Ton balığı"nın yer aldığı elektron sikkeler idi (Sear, 1975: 324; Tekin, 1992: 18; Howgego, 1998: 6). Ayrıca Mysia bölgesindeki kentler içinde en erken sikke basan Kyzikos'tur (Tekin, 1992: 88). Elektron sikkelerinin Anadolu'nun kuzeybatısı dışında Bulgaristan, Romanya ve güney Rusya'da da kullanılmış olması (Tekin, 1992: 89) kentin ekonomik gücünün kanıtı olarak kabul edilebilir. Ekonomik yönden MÖ 8. yüzyıldan itibaren böylesine güçlü olan Kyzikos'un MÖ 7-6. yüzyıllarda ticaret yönünden önem kazanmasının nedeni karayolu ile yapılan ticaretin riskli olması nedeniyle deniz yolunun tercih edilmesidir. Pers yönetiminde iken kentin altın sikke basması (Mansel, 1971: 259; Sevin, 1982: 329; Mørkholm, 2000: 22, 105), Sinope ve Byzantion gibi ticaret merkezi olması ekonomik gücünü ortaya koyuyor. Kyzikos bir taraftan MÖ 4. yüzyıla kadar altın ve gümüş miktarının kontrol edildiği elektron sikkeler basarken (Howgego, 1998: 6), diğer taraftan MÖ 3. yüzyılda Marmara denizindeki ulaşımın, dolayısıyla ticaretin güvenliğini sağlıyordu (Mansel, 1971: 478). MÖ 6. yüzyıldan Büyük İskender dönemine kadar Kyzikos elektron sikkelerinin her yerde geçerli "uluslararası" nitelikte olması (Rostovtzeff, 1953: 587; Howgego, 1998: 9), kentin ekonomik gücünü ortaya koyuyor.

Üzüm ve zeytin üretim yeri olan kentin, kara yoluyla Pergamon'a ve Kral Yolu'nun bittiği Sardes'e bağlandığını (Ramsay, 1960: 180 vd.), Pergamon kralı Philetairos'un, Bakırçay (Kaikos) ovasından elde ettiği tarım ürünlerini bu kara yolunu kullanarak Kyzikos'a nakletmesi de doğruluyor (Magie, 1950, 45; Doğer, 1988: 27).

Batı Anadolu Roma'ya bağlandıktan sonra da Kyzikos, Karadeniz kıyılarında, özellikle Kırım yarımadası kıyısındaki kentlere zeytin, zeytinyağı ve şarap satmaya devam ederek ticari faaliyetini daha da güçlendirmiş (Ertüzün, 1964: 38; Robert, 1980: 82; Doğer, 1988: 27), hatta ticaretin aksamaması için Kyzikos'da "kent bankeri" olarak adlandırılabilir.

bankerlerin görevlendirildiğini anlıyoruz (Broughton, 1938: 891; Ertüzün, 1964:78).

Strabon, Kyzikos’da hazine, tahıl ve silah ile savaş makinalarından sorumlu kişilerin olduğunu (Strabon, XII. 8, 11) belirtiyor, bu da ticarete verilen önemi ortaya koymaktadır. Strabon’un bildirdiğine göre kentteki iki limanın-ashında üç limanı var- gemi kapasitesinin iki yüzden (Strabon, XII. 8, 11) fazla olması kentin deniz ticaretine verdiği önemi gösterir. Efesos’da bulunan ve İmparator Nero dönemine tarihlenen bir yazıtta “Denizden kim bir şey alıp götürüyorsa bunu vergisinde belirtmeli, Kalkhedon, Daskylaion, Apollonia, Kyzikos, Priapos, Parion ve Lampsakos da” denmesi Kyzikos’un da önemli bir deniz ticaret merkezi olduğunu kanıtıyor (Frisch, 1983: 77).

Doğa bilimcisi Plinius (MS 1. yüzyıl) ve Pergamon’lu ünlü hekim Galen’in (MS 2. yüzyıl) Kyzikos’un bağları ve şarap üretimi hakkında bilgi vermesi (Plinius, XIV. 75; Ertüzün, 1964: 38, Doğer, 1988: 29) kentin zeytin ağaçlarının ve üzüm bağlarının önemini vurguluyor. Bir Kyzikos sikkesi üzerinde görülen kantharosa şarap döken Silenos tasviri (Head, 1887: 452 Fig. 274; Doğer, 1988: 29) ile Dionysos’a ait heykel ve kabartmaların (Ertüzün, 1964: 68) yanı sıra şarap elde etmek için kullanılan pres altlıklarının bulunması antik yazarların verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Ayrıca Kyzikos şarabın yanı sıra balık ve vücut yağı (Rostovtzeff ,1953: 589), süsen bitkisinden elde edilen ünlü parfüm ile iris bitkisinden yapılan irinum merhemi de önemli ihraç ürünlerindendi (Magie, 2002, 23 Dn.33).

Kente üretilen şarabın daima kontrol edildiğini ve ihraç değerinin yüksek olduğunu kalitesini kontrol etmekle görevli “Oinophylaks-şarap muhafızı”nın olmasından anlıyoruz (Marquardt-Grigoriadis, 1878: 89; Doğer,1988: 29). Ancak Doğu Roma döneminde bu kalite korunamadığını MS 10. yüzyıl başlarında Kyzikos Metropolitliği’nde bulunan Theodoros’un, İmparator Konstantinos Porphyrogennetos’a yazdığı mektupta “Kyzikos’un şarabı adı, sulu ve pek ucuz” demesinden anlıyoruz (Ertüzün, 1964, 98 Dn. 139; Doğer,1988: 30).

Mimari Yapılar

Tarihi açıdan böylesine önemli bir yere sahip olan Kyzikos kentindeki yapılara da kısaca değinmek gerekir. Bugün kazılarak ortaya çıkarılmamış olsa da Akropol, kentin kuzeyinde, kuzey, doğu ve batısı kent

surları ile çevrili en düşük seviyesi denizden ortalama 50 m yüksekliğinde olan kentin en yüksek bölümünde yer almış olmalıydı. Bu kısımda batı sur duvarında, Akropol Kapısı olarak tanımladığımız 1.22 m genişliğinde ve 2.64 m yüksekliğinde, üzeri kemerli kapı yer almaktadır.

Akropol kapının doğusunda, duvarlarının kalınlıkları ortalama 1 m olan ve oldukça büyük yapıya ait bazı duvar kalıntıları tespit edildi ve ölçüleri açısından anıtsal yapı saray olmalıdır.

Antik dönemde kentler ilk bakışta insanları etkilemek istediğinden sur duvarlarına da önem verilmiştir. Çünkü kentte yapılacak bir saldırıda savunmanın güçlü olduğu izlenimini uyandıracak sur duvarlarıydı. Belirlenen sur duvarı kalıntıları da Kyzikos kentinin güçlü savunma sistemine sahip olduğunu göstermektedir. Kentin etrafındaki güçlü sur duvarları farklı dönemlerde inşa edilmiş ve birçok kez onarılmışlardır. Sur duvarları 1.50 - 2.00 m arasında değişen kalınlığa sahip, kaplamaları yer yer dökülmesine karşın bazı kısımlarda 4 m yüksekliğe kadar ayakta kalabilmiştir. MS 4. yüzyılda sağlam sur duvarlarının olduğu kabul edilir (Hasluck-Henderson, 1904: 135 vd.). Sur duvarları üzerinde üçü deniz kenarında, ikisi kara kısımda olmak üzere beş kapı yer almaktaydı. Bunlardan Akropol, Hytos, Hadrian Tapınağı'nın doğusundaki Kapı ve Thrakia Kapısı'na ait kalıntılar günümüze ulaşmıştır (Koçhan, 2011: 49 vd.).

Strabon (Strabon, XII. 8, 11), böylesine güçlü sur duvarlarla çevrili kentin iki limanının olduğunu bildirmesine karşın üç limana sahip ender kentlerden biri olduğunu biliyoruz. Hadrian Tapınağı'nın güneydoğusunda, bugün Erdek körfezine açılan altıgen kulenin güneyinde Hytos Limanı, Thrakia kapısının batısında Panormos Limanı ile Thrakia kapısının doğusunda Bandırma körfezine açılan Thrakikos Limanı yer almakta ve dalgakıranları halen görülebilmektedir.

Hadrian Tapınağı

Tapınak, Bandırma-Erdek karayolu üzerindeki Düzler köyünün girişinde, yolun hemen kuzeyinde yer almaktadır.

MS 1. yüzyılda inşasına başlanan tapınak ile ilgili ilk bilgileri MS 2. yüzyıl yazarlarından Skolast Lucianus'dan öğreniyoruz. Ayrıca İmparator Augustus'un kente verdiği serbestiyi İmparator Tiberius'un kaldırması sonucu ortaya çıkan mali sıkıntılar (Reinach, 1890: 518) nedeniyle bitirilemeyen tapınağın İmparator Hadrian'ın yaptığı yardımlarla

tamamlandığını da Lucianus'dan öğreniyoruz (Lucianus, 779; Ertüzün, 1964: 124).

Kent MS 10.11.117 yılında meydana gelen deprem ile tahrip olur (Soysal ve di. 1981: 31; Malalae, 1831: 279) ve MS 124 yılında Anadolu gezisine çıkan İmparator Hadrian Kyzikos'a geldiğinde, kentin onarılmasına ve tapınağın inşasına maddi yardımda bulununca yeni bir tapınağın inşasına başlanmış (Malalae, 1831: 279; Reinach, 1890: 518; Hasluck, 1910: 10; Ashmole, 1957: 35 vd.; Ertüzün, 1964: 124; Laubscher, 1967: 212; Koçhan, 1991: 120). Böylece Anadolu'da Pergamon ve Smyrna'dan sonra İmparator tapınağı yapan kent Kyzikos olmuştur.

Olasılıkla ilkin Jupiter (Zeus) adına yapılan (Malalae, 1831: 279; Reinach, 1890: 518; Hasluck, 1910: 10) tapınak, parasal desteği nedeniyle İmparator Hadrian'a adanmış olmalıdır (Malalae, 1831: 279; Reinach, 1890: 517; Hasluck ,1910: 10; Ertüzün, 1964: 124; Laubscher, 1967: 212;Robert, 1978: 438 vd.; Yaylalı, 1988: 3). Malalae tapınağın alınlığında İmparator Hadrian'ın kabartmasının olduğunu belirtir (Malalea, 1831: 172), ancak bu kabartma Zeus'a ait olabilir. MS 155 yılında meydana gelen depremde (Soysal ve di. 1981: 31) büyük zarar gören tapınak, Antoninler döneminde tamamlanmıştır (Waddington, 255; Reinach, 1890: 519; Laubscher, 1967: 213). MS 167 yılında hatip Aelius Aristides tapınağın açılışında yaptığı konuşmada böyle anıtsal bir tapınak için gerekli olan mermerin bu bölgeden sağlanabileceğini ve bunu ancak Kyzikoslular'ın başarabileceğini, tapınağın üç katlı yapısı ile denizcilere bile yol gösterdiğini belirtir (Reinach, 1890: 518; Ertüzün, 1964: 127; Yaylalı, 1990: 173; Koçhan, 1991: 121 vd).

Mimar Aristainetos'un denetiminde yapılan, 8x16 sütunlu, dipteros planlı, korinth düzenindeki bu tapınak doğu-batı yönünde uzanan yedi galeri üzerine inşa edilmiştir (N. Koçhan, "The Temple of Hadrian at Cyzicus in The Light of Excavations" Cyzique, une cité majeure et méconnue de la Propontide antique, Paul Verlaine Université, Colloque 3 et 4 Mars 2011 Metz-Fransa).

Tapınağın uzunluğunun 116.23 m olduğu belirlenmiş, genişliğinin ise yaklaşık 70 m olduğu söylenebilir (Koçhan – Meral, 2013: 337) (Foto. 2). Tapınak bir dönem kireç ocağı olarak kullanılmış olduğundan (Koçhan-Meral, 2009: 53), bugün yalnız üç galeri görülebilmektedir.

Kazı sonucu tapınağın çevresinin düz mermer bloklarla döşenmiş olduğu belirlenmiştir (Foto. 3). Korinth düzenindeki tapınağın 2.10 m çapındaki sütun tanburlarının üzerinde, 2.50 m yüksekliği ile Roma döneminin korinth düzenindeki en yüksek başlığa sahip olduğu tespit edilmiştir (Foto. 4).

Kilise tarihçisi Sokrates, tapınağın sellasında bulunan heykelinden dolayı Hadrian'ı Olympos'un 13. Tanrısı olarak kabul eder (Sokrates, 23, 59). Aristides, MS 167 de Hadrian tapınağının kuzeyindeki Agora'da yaptığı bir konuşmada tapınağın alınlığında, yapının Hadrian'a ithaf edildiğini belirten yazıtın olduğunu bildirir (Aristides, 386).

Buna göre tapınak imparator Hadrian'ın maddi katkıları ile yapılmış, ancak tamamlanamamış olmalı. Antoninler döneminde ki depremde hasar gören tapınağın onarımına hemen başlanmış ve açılışı yapılmış. Kazıda ele geçen üst yapıya ait bezemelerin stiline de Antoninler dönemini (Koçhan, 1990: 177; Koçhan, 1991: 123) yansıması bu onarımı doğrulamaktadır.

MS 6. yüzyıl ortalarında Byzantion'un siyasi ve ticari yönden öne çıkması sonucu gittikçe önemini kaybeden kent, aynı dönemde depremle de tahrip olunca halk burayı terk etmeye başlamış, bu da kentin ve tapınağın yavaş yavaş unutulmasına neden olmuştur.

Kyzikos'u 1431 yılında ziyaret eden Cyriacus 33 sütunlu, sellasında tanrı heykeli olan üçgen alınlıklı tapıntan söz ederken, 1444 yılında ise sütunların ve duvarların büyük ölçüde tahrip olduğunu belirtir (Bodnar-Mitchell, 27; Reinach, 1890: 521; Hasluck, 1910: 10; Ashmole, 1956: 179 vd; Ertüzün, 1964: 129; Yaylalı, 1990: 172).

Amfiteatr

Anadolu'daki üç örnekten biri olan Amfiteatr, dıştan dışa 155 x 180 m ölçülerinde, elips şeklinde olup doğu ve batı yöndeki oturma basamakları yamaca, dere yatağından dolayı güney ve kuzey yönlerdeki ise güçlü ayakların taşıdığı tonozlar üzerine oturtulmuştu (Koçhan, 1995: 316). Bugün kalıntıların en dikkat çeken, çok uzaklardan görülebilen, derenin doğusunda yer alan yaklaşık 25 m yüksekliğindeki tonoz ayağıdır (Foto. 5). Birinci ve ikinci katın tonoz başlangıçları görülebilen ayağın birinci katının dış yüzü yaklaşık 0.40 m kalınlığında, uzunlukları farklı, dış yüzü hafif bombeli granit bloklarla kaplanmıştır. Bu tonoz ayağı ile hemen doğusunda yer alan ayak

arasındaki boşluk 7.60 m'dir. Diğer kısımlarda da bazı tonoz ayakları günümüze ulaşmıştır.

La Montraye amfiteatrın oturma basamaklarından bahsederken (Mottraye, 8; Ertüzün, 1964: 143), R. Pococke yapıyı hipodrom olarak adlandırmıştır (Ertüzün, 1964: 1439). J. B. Lechevalier yapının yeri ve kendisi ile ilgilenirken (Lechevalier, 1800, 25), G. Perrot yapıdaki yazıtlarla ilgilenmiştir (Perrot, 1864: 97). Ch. Texier, Amfiteatr'ın 32 vomitoriumunun görülebildiğini belirtir (Texier, 2002, 8. 303). Ancak bunların büyük kısmı tahrip olmuştur. R. de Rustafjaell ise 6-7 tonozla ait kalıntıların görülebildiğini, hatta güney taraftaki dış örgü bloklarında bazı yazıtların olduğunu bildirir (Rustafjaell, 1902: 186). Ancak bu yazıtları tespit edilememiştir. Tamamen tahrip olan kavea kısmında oturma basamağının üç tanesi in situ olarak tespit edilmiştir. 0.44 x 0.67 m ölçülerindeki bu mermer basamaklar 0.42 m yüksekliğinde 0.10 m öne taşan üst kısmı 0.09 m kalınlığındadır (Koçhan, 2011:89).

Kyzikos Amfiteatr'ın, Pergamon örneği gibi dere yatağına inşa edilmiş olması nedeniyle, gladyatör oyunlarının yanı sıra deniz savaşı oyunlarının oynanması için de kullanıldığı kabul edilebilir (Ertüzün, 1964: 147 vd.; Radt, 1988: 294 vd.; Ferrero, 1988: 155; Meral, 2000: 13 vd.). Kyzikos'da deniz savaşı oyunlarının oynandığını gösteren kalıntı, Hamamlı-Belkis yolunun dere yatağından geçişini sağlayan köprünün güneyinde, amfiteatrdan yaklaşık 200 m yukarıda suyun önünü keserek oyunlar sırasında burada suyun toplanmasını sağlamak için inşa edilmiş olduğunu sandığımız güçlü duvara ait parçalardır. Roma'nın doğu eyaletlerinin yönetimini elinde bulunduran komutan Antonius, MÖ 1. yüzyılda Kyzikos'da gladyatörlere idmanlar yaptırmış (Radt, 1988a: 21; Meral, 2000: 16), ancak bu idmanları nerede yaptırıldığını bilemiyoruz. Amfiteatr'da yapıldı ise, bugün kalıntılarını gördüğümüz yapıda değil, MS 117 depremi ile yıkılan olasılıkla daha küçük bir yapıda yapılmış olmalıdır. Ancak Antonius, Roma İmparatoru Augustus'a yenilince (Radt, 1988a: 21; Meral, 2000: 16) bu kutlamalar yapılamamıştır.

Kalıntıları görülen Kyzikos Amfiteatr'ının inşasına MS 117 depreminden sonra başlanmış (Koçhan, 1995:316; Meral, 2000: 16), MS 155 de meydana gelen Bandırma ve çevresini etkileyen depremden (Soysal ve diğ. 1981: 31; Koçhan, 1995: 316) sonra onarılmış veya tamamlanmış olmalıdır.

Tiyatro

Kentin kuzeye doğru yükselen kısmına, sahne binası güneyde yer alacak şekilde, akropolün güneydoğusuna inşa edilmiştir (Foto. 6).

İnşa edilen yer Hellenistik özellikler gösteren ve yaklaşık dıştan dışa kaveası 145 m, orkestrası 55 m çapındadır (Koçhan, 1995: 317).

Tiyatrodan, aşırı yıkıntı halindeki kaveanın çevre duvarı ve diazomaya ait duvarların bazı parçaları ile sahne binasından geç döneme ait birkaç bezeme parçası görülebilmektedir.

Ch. Texier, tiyatronun fazla tahrip edilmiş olduğunu ve ancak 2-3 oturma basamağının görülebildiğini belirtir (Texier, 2002: 303). Yapılan incelemede de çalılar arasında 0.33m genişliğinde, 0.32 m yüksekliğinde ve 1.20 m uzunluğunda yalnız bir basamak bulunabilmiştir (Koçhan, 2011:95). Sahne binasının bulunduğu kısımdaki kalıntıların fazlalığı bunun iki veya üç katlı olabileceğini göstermektedir. Tespit edilen bezeme parçaları tiyatronun, en azından özenle yapılmış görkemli bir sahne binasının olduğunu kanıtlamaktadır.

Tiyatronun orkestra kısmında, Hadrian ve Antoninler dönemine ait mimari bezeme parçaları bulunmuştur. Hellenistik Dönem’de inşa edilean tiyatro, Hadrian döneminde yenide inşa edilmeye başlanmış ve inşaat Antoninler döneminde de devam etmiş olmalı.

Agoralar

Kyzikos antik kentinde iki agora tespit edilmiştir. Güney Agora, Hytos limanının doğusunda, kenti güneyden kuşatan surun bitişiğinde yer almaktadır. Sur duvarı aynı zamanda Agora’nın güney duvarı olarak kullanılmış. Agoranın içten içe uzunluğu güney 220 m, kuzey 225 m, genişlik ise doğu 67 m, batı 75 m’dir (Koçhan, 2011:109). Dikdörtgen planlı agoranın güneyi sur duvarı olup diğer üç yöndeki duvarların genişliği yaklaşık 2.00-2.50 m arasında değişmektedir. Agorada yapılan çalışmalarda bulunan bir bezeme MS 1. yüzyıl ortalarına, korinth sütun başlığının üslubu ise MS 2. yüzyılın ilk yarısının özelliklerini göstermektedir.

Hadrian tapınağının kuzeybatısında yer alan Hadrian Agorasının da genişliğinin yaklaşık 82.50 m olduğu tespit edilmesine karşın, aşırı tahribat nedeniyle uzunluğu belirlenememiştir (Koçhan, 2011: 115).

Anlatılan bu yapılar dışında kentte Bouleterion, Metroon, Gymnasium, Mozaikli yapı ve Pankratin anıtı gibi yapılar da yer almaktadır (Koçhan, 2011).

Kaynakça

- Akşit, O.(1970). Roma İmparatorluk Tarihi (M.S.193- 395) (İstanbul)
- Akşit, O. (1971). Hellenistik ve Roma Devrinde Likya (İstanbul)
- Akşit, O. (1983). Manisa Tarihi (İstanbul)
- Akurgal, E. (1993). Anadolu Uygarlıkları⁴ (İstanbul)
- Anadolu, M. (1972). “Kyzikos(Balkız)’dan Birkaç Yeni Buluntu” VII. Türk Tarih Kongresi I (Ankara 25-29 Eylül1970) 165-168.
- Apollonius Rhodius, (1921). The Argonautica. I (NewYork)
- Ardel, A. - İnandık, H. (1957). “Kapıdağı Yarımadası Berzahı (BelkısTombolosu)” *İ.Ü.Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 4/8, 65-66.
- Arslan, M. (2000). Antik Çağ Anadolu’sunun Savaşçı Kavmi Galatlar (İstanbul)
- Ashmole, B. (1956). “Cyriac of Ancona and the Temple of Hadrian at Cyzicus” *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 19.
- Ashmole, B. (1957). Cyriacus of Ancona (Proceeding of the British Academy)
- Atlan, S. (1970). Roma Tarihi’nin Ana Hatları. I. Kısım Cumhuriyet Devri (İstanbul)
- Barattolo, A. (1995). “The Temple of Hadrian-Zeus at Cyzicus. A New Proposed Reconstruction for a Fresh Architectonic and İdeological İnterpretation” *İstMitt* 45, 57-108.
- Bengtson, H. (1969). *Griechische Geschichte. von den Anfugen bis in die Römische Kaiserzeit* (München)
- Bodnar, E.-Mitchell, S. J. C. (1976)Cyriacus of Ancona’s Journey in the Propontis and the Northern Aegean.
- Broughton, T. R. S. (1938). *Economic Survey of Ancient Rome I-II* (Baltimore)
- Cook, J. M. (1970). *The Greeks in Ionia and East* (London) v
- Cremer, M. (1991). “Hellenistisch-Römische Grabstelen im Nordwestlichen Kleinasien I Mysien” *Asia Minor Studien* 4, 9-10.

- Cürebal, S. - Kızılcıoğlu, A. - Soykan, A. (1998). "Belkıs Tombolosunun Jeomorfolojik ve Uygulamalı Jeomorfolojik Özellikleri" *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1.1, 1-21.
- Çubuk, N. (2006). Hierapolis Tiyatro Kabartmaları (İstanbul)
- Diodorus, (1947). *Bibliotheca Historike I-XL* (London)
- E. Doğer, "Antik Kyzikos Ekonomisi Üzerine Gözlemler" I. Kyzikos Paneli. Bandırma
04. 06. 1988, 26-31.
- Erdemir, H. P. (2004). "Roma'nın Küçük Asya'da İdari Bir Meselesi: Bağımsız Şehirler" *Adalya* VII, 171-184.
- Erhat, A. (1972). *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul) Erol 1991 :Erol, O. (1991). "Türkiye Kıyılarındaki Terkedilmiş Tarihi Limanlar ve Bir Çevre Sorunu olarak Kıyı Çizgisi Değişmelerinin Önemi" *İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülten* 8/8, 1-44.
- Erting, G. (1994). "Kapıdağı Yarımadasının Coğrafi Etüdü" *Türkiye Coğrafya Dergisi* 29, 283-313.
- Ertüzün, R. M. (1964). *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar. Tarih ve Arkeolojisi Üzerinde Araştırmalar* (Ankara)
- Eusebios, II. 81-87 (Ruge, Pauly-Wissowa, Cilt. XII)
- Ferrero, D. de B. (1988). *Batı Anadolu'nun Eskiçağ Tiyatroları* (çev. E. Özbayoğlu-Ankara).
- Frisch, P. (1983). *Inscripfen von Parion*.
- Gezgin, İ. (1997). *Pers Yönetimi Döneminde Batı Anadolu Şehir Devletlerinin Politik ve Sanatsal Yaşamları* (E.Ü. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi İzmir).
- Graves, R. (1955). *The Greek Myths I-II* (Boston).
- Hasluck, F. W. (1910). *Cyzicus* (Cambridge).
- Hasluck, F. W. - Henderson, A. E. (1904). "On the Topography of Cyzicus" *JHS* 24/1, 135-143.
- Head, D.V. (1887). *Historia Numorum* (London).
- Herodotos. (1973). *Herodot Tarihi* (çev. M. Öktem-İstanbul)
- Howgego, C. (1998). *Sikkeler Işığında Eskiçağ Tarihi* (çev. O. Tekin-İstanbul)

- Koçhan, N. (1991). “Hadrian Tapınağı Mimari Bezemeleri” XII. Kazı Sonuçları Toplantısı II (28 Mayıs-1 Haziran1990) 176-177.
- Koçhan, N. (1991). “Kyzikos 1989 Kazısı Hadrian Tapınağı Bezemeleri” TürkAD 29, 119-132.
- Koçhan, N. (1996). “Yüzey Araştırmaları” XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı. II (29 Mayıs-2Haziran1995) 315-319.
- Koçhan, N.(2004). “Argonautlar Mitolojisine Göre Kyzikos Kentinin Topografik Yapısı” *60.Yaşında Fahri Işık’a Armağan*. Anadolu’da Doğdu. (İstanbul 2004) 423-426.
- Koçhan, N. - Meral,K. (2009). “Kyzikos 2008” 31. Kazı Sonuçları Toplantısı II, (25-29 Mayıs Denizli) 51-62.
- Koçhan,N. (2011). Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları (Bursa)
- Koçhan,N.- Meral,K.(2013). “Kyzikos 2011” 34. Kazı Sonuçları Toplantısı 2,(28 Mayıs–1 Haziran 2012 Çorum) (Çorum) 337-346.
- Ksenophon. (1999). Hellenika. Yunan Tarihi. (çev. S.Sinanoğlu-Ankara)
- Laubscher, H. P. (1967). “Zum Fries des Hadrianstempels in Kyzikos”, *İstMitt*, 17, 211-217.
- Lechevalier, J. B. (1800). *Voyage de la Propontide et du Pont- Euxin* Skolast Lucianus, SKHOL XXVI, 779
- Lyttelton, M. (1974). *Baroque Architecture in Classical Antiquity* (London)
- Magie,D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor. To the End of the Third Century After Christ. I. II.* (Princeton)
- Magie, D. (2002).*Anadolu’da Romalılar 2, Batı Anadolu ve Zenginlikleri* (çev. N. Başgelen-Ö. Çapar-İstanbul).
- Malalae, J. (1831). *Chronographia* (Bonn).
- Malay,H. (1992). *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması* (İzmi).r
- Mansel, A. M. (1971). *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara).
- Marquart, J. (1836). *Cyzicus und Sein Gebiet* (Berlin).
- Marquardt-Grigoriadis. (1878). *Kyzikos’un Tarihi* (İstanbul).
- Mella, De Chorographia I, 19.
- Meral,K. (2000). “Kyzikos Amphitheatr’ı Işığında Amphitheatr’larda Düzenlenen Oyunlar” *Arkeoloji ve Sanat* 94,13-19.
- de la Mottraye, A. (1783). *Voyage du Sr. A. de la Mottraye en Europe, en Asie et en Afrique I* (Paris).

- Mørkholm, O. (2000). Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri. Büyük İskender'in Tahta Çıkışından Apameia Barışına Kadar (M.Ö.336-186) (çev. O. Tekin) (İstanbul).
- Özsait, M. (1982). "Anadolu'da Helenistik Dönem", Anadolu Uygarlıkları *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 2* (İstanbul).
- Perrot, G. (1864). Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure (Paris).
- Philippson, A. (1910). Reisen und Forschungen im Westlichen Kleinasien I.
- Gaius Plinius Secundus Maior. (1958). Naturalis Historia (çev. H.R. Rockham- London).
- Price, S. R. F. (2004). Rituel ve İktidar (çev. T. Esin- Ankara).
- Radt, W. (1988). "Kyzikos Amfitiyatrosu ve Roma İmparatorluğundaki Diğer Amfitiyatrolar" I. Kyzikos Paneli (Bandırma) 16-25.
- Radt, W. (1988). Geschichte und Bauten, Funde und Erforschungeiner Antiken Metropole.
- Ramsay, W. M. (1960). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (çev. M. Pektaş- Amsterdam).
- Reinach, Th. (1890). "Lettre à J. B. de Rossi au Sujet du Temple d'Hadrien à Cyzique" BCH 14, 517-545.
- Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft XI. 2 (Stuttgart 1922) "Kybele" 2297 vd.
- Th. Reinach, Sur L'Epoque et le Nambre des Néocorats De Cyzique in Rev. Num. VIII. 1890.
- Robert, L. (1978). "Docüments Mineure" Alt bölümler: X.Un Decret de Cyzique sur le Bosphore 452-460; XI. Une Fete de Cyzique et un Oracle de Delphes a Delos et a Delphes 460-477, BCH 102, 395-543.
- Robert, L. (1980). A Travers L'Asie Mineure (Paris).
- Roller, L.E. 2004). Ana Tanrıçanın İzinde. Anadolu Kybele Kültü (İstanbul).
- Rostovtzeff, W. (1953). The Social and Economic History of Hellenistic World I (London)
- Ruge, E. "Kyzikos" RE XII. I de Rustafjaell, R. (1902). "Cyzicus" JHS 22, 174-189.
- Schaehermeyr, F. (1973). Alexander der Grosse (Wien).
- Schulz, A. – Winter, E. (1990). "Historisch Archaeologische Untersuchungen zum Hadrians Tempel von Kyzikos Asia Minor Studien, Band 1, Mysische Studie.

- Sear, D. R. (1975) *Greek Coins and Their Values*² (London). Sevin 1982
:Sevin, V. (1982). “Anadolu’da Pers Egemenliği” Anadolu
Uygarlıkları. *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* Cilt 2 (İstanbul).
- Skylax. *Scriptores Minores* 6, 98.
- Socrates. *Historia Ecclesiastica* III. 23,59.
- Soysal, H. – Sipahioğlu, S. – Kolçak, D. - Altınok, Y. (1981). Türkiye ve
Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu, Türkiye Bilimsel ve Teknik
Araştırma Kurumu, Matematik-Fiziki ve Biyolojik Araştırma Grubu,
Proje No: YBAG 341 (İstanbul).
- R. Stewig, Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Anahatları (çev. R.
Turfan-M. Ş. Yazman-İstanbul 1970)
- Strabon. (1987). *Coğrafya* (çev. A. Pekman-İstanbul).
- Tacitus. (1896). *Annales* (H. Furneauk) IV.
- Tekin, O. (1992). *Antik Numismatik ve Anadolu* (Arkaik ve Klasik Çağları)
(İstanbul).
- Tekin, O. (2001). *Eski Yunan Tarihi*³ (İstanbul).
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Cilt I
(Çev. Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran Prof. Dr.Y. Koprman,
Sadeleştiren Yrd.Doç.Dr. M. Yıldız-Ankara).
- Thukydides. (1976). *Peleponnesos Savaşı* (Çev.T.Gökçöl- İstanbul)
- Waddington, H. *Mem. Acad. İner.* XXVI, 255;
- Yaylalı, A. (1988). “Antik Kyzikos Kenti ve Geleceği Üzerine Düşünceler”
I. Kyzikos Paneli 12-15.
- Yaylalı, A. (1991). “Kyzikos 1989 Yılı Çalışmaları” XII. Kazı Sonuçları
Toplantısı II, (28 Mayıs-1 Haziran 1990 Ankara) 171-194.

Foto. 1: Kuzeyden Kyzikos kenti (Kazı arşivi).

Foto. 2: Hadrian Tapınağı, güneydoğudan (Kazı arşivi).

Foto. 3: Hadrian Tapınağı, güneydoğudan (Kazı arşivi).

Foto. 4: Hadrian Tapınağı Korinth sütun başlığı (Kazı arşivi).

Foto. 5: Amfiteatr, güneydoğudan (Kazı arşivi).

Foto. 6: Tiyatro, güneyden. (Kazı arşivi).